

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU
Journal of Language and Education

6/3, 288-297

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 12.06.2025

Makale Kabul Tarihi: 13.09.2025

Eyan, B. ve Bozkırlı, K. Ç. (2025). Modernleşme problemi bağlamında “yeni edebiyat” a giden ilk adımları oluşturan süreç. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 6(3), 288-297. <http://dx.doi.org/10.46321/bugu.1193>

MODERNLEŞME PROBLEMİ BAĞLAMINDA “YENİ EDEBİYAT” A GİDEN İLK ADIMLARI OLUŞTURAN SÜREÇ

Dr. Öğr. Üyesi Bilginç EYAN

Kafkas Üniversitesi bilginc.eyan@kafkas.edu.tr ORCID

Prof. Dr. Kürşad Çağrı BOZKIRLI

Kafkas Üniversitesi kursad36@gmail.com ORCID

Öz

Avrupa’da yaşanan -Osmanlı Devleti’nin başlangıçta önemsemediği- gelişmeler zamanla Osmanlı’nın Batı karşısında her anlamda üstünlüğünü kaybettiği ve nihayetinde tarih sahnesinden çekildiği süreci ortaya çıkarmıştır. Yaşanan mağlubiyetler ve büyük çaplı toprak kayıpları Osmanlı aydınına ve yönetimine ordudan başlayarak devletin ve toplumun yenileşmeye ihtiyacı olduğunu göstermiş ve geç de olsa devlet yönetiminde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Yenileşme düşüncesindeki temel motivasyon yeniden güçlü olabilmektir ancak bunun için Batı’nın bilimine, sanatına, teknolojisine vb. ihtiyaç vardır. Bu çelişki neticesinde toplumun yaşadığı medeniyet ve kimlik krizini aşabilmek için edebiyat sanatçıları aydın hassasiyetiyle aktif rol üstlenmiştir. Edebiyatçılar öncelikle edebiyat içerisinde bir yenileşmenin ve topluma açılmanın zorunluluğunu görmüş ve Tanzimat’ın ilk döneminden itibaren bu bağlamda birtakım adımlar atmışlardır. Batı etkisiyle edebiyatçılar tarafından atılan bu öncü adımlar aynı zamanda çağdaş Türk edebiyatının temellerini oluşturmaktadır. Bu çalışmada modernleşme “zorunluluğunun” edebiyat ve sosyal doku üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Modernizm, Tanzimat, Türk edebiyatı, Batılılaşma.

THE PROCESS THAT LAID THE FOUNDATIONS OF “NEW LITERATURE” WITHIN THE FRAMEWORK OF THE MODERNIZATION PROBLEM

Abstract

The developments that took place in Europe -initially underestimated by the Ottoman Empire -gradually led to the loss of the Ottoman superiority over the West in every respect, ultimately resulting in its withdrawal from the stage of history. The defeats suffered and the large-scale territorial losses revealed to the Ottoman intellectuals and ruling elite the urgent need for reform in both the state and society, beginning with the military. Although these reforms were implemented belatedly, they marked significant changes in state governance. The primary motivation behind the idea of modernization was to regain power; however, this required adopting Western science, art, and technology. As a result of this inherent

BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 6(3), 2025, 288-297, TÜRKİYE

contradiction, a crisis of civilization and identity emerged within society. In response, literary figures, with the sensitivity of intellectuals, assumed an active role in overcoming this crisis. They first recognized the necessity of innovation within literature itself, and from the early Tanzimat period onward, they took pioneering steps in this direction. These initiatives, influenced by the West, laid the foundation for contemporary Turkish literature. This study evaluates the impact of the "necessity" of modernization on literature and the social fabric.

Keywords: Modernism, Tanzimat, Turkish literature, westernization.

Ø. Giriş

Modernizmin Türk toplumunda yarattığı Doğulu-Batılı ya da bir başka deyişle geleneğe bağlılık-gelenekten uzaklaşma çelişkisini, Türk modernizmi ile Avrupa modernizmini doğuran koşullar arasındaki farkların ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Avrupa’da ortaya çıkan modernizm daha çok sekülerleşmenin etkisiyle gelişmiş ve bir anlamda kendisine geleneğin karşısında yer bulmuştur. Türk modernizmi ise Batı’da yaşanan gelişmelere toplumun ayak uydurabilmesi için gereken bir yenileşme hareketidir. Medeniyeti bir bütün olarak değerlendiren Tanpınar bu görüşünü;

Garp dünyasının gelişiminden bahsederken küçük ve büyük buhranlar, huzursuzluklar, sıçrayış devirlerindeki ihtilaller, teknik terakkiler gibi deneyimlerden bahseder. Ona göre Avrupa modernizmi, tarih açısından Rönesans ile sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve bunların evvelinde Orta Çağ karanlığını deneyimleyen bir toplum tarafından gerçekleştirilmiştir (Tanpınar, 2000, s. 35).

şeklinde ifade etmektedir. Türk modernizmi açısından bakıldığında durum bundan farklıdır. Türk toplumunda söz konusu toplumsal hareketler yaşanmadığı gibi Türk modernizminin oluşmaya başladığı sırada Türk toplumunun asırlardır süregelen güçlü gelenekleri vardır. Bu manada modernizmin Batı’da olduğu şekliyle yani geleneği doğrudan karşısına alması Türk toplumunu yenileştirmekten ziyade bir kimlik bunalımına sürükleyebilecektir. Dolayısıyla Türk modernleşmesi bağlamında atılacak adımlar konusunda oldukça hassas davranılması gerekmektedir. Türk modernizminin başlangıç serüveni bu zorluktan dolayı Batı’yı referans alan ancak Batı’dan farklı olarak toplumun birtakım değerleri üzerinde inşa edilmeye çalışılmış bir yenileşme hareketidir.

Türk modernizmini anlamak onun ortaya çıktığı zemini anlamaktan geçer. Osmanlı İmparatorluğu’nun mutlak güç olduğu süreçte Avrupa’da önemli sosyal, ekonomik, askerî... gelişmeler yaşanırken Osmanlı bu gelişmeleri takip etmemiş/edememiştir. Avrupa’daki gelişmelere karşı kayıtsızlık bir noktaya kadar devam etmiş özellikle duraklama ve gerileme dönemlerinde yaşanan mağlubiyetler yenilmez Türk algısını ortadan kaldırarak Osmanlı’ya bir şeylerin ters gittiğini ve düzeltilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu noktada Doğu dünyasının lideri konumundaki Osmanlı’da bir çare olarak modernizm fikri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kaybedilen savaşlar ve yaşanan toprak kayıpları neticesinde Osmanlı çareyi orduyu yenileştirmekte bulmuştur. Nitekim modernleşme eksenindeki ilk yenileşme hareketleri III. Selim Dönemi’nde orduda yapılan ıslahatlardır. Ancak bu çabalar çeşitli isyanlar neticesinde başarısız olur. Sonrasında devam eden yenileşme çabası da Osmanlı’yı istenen seviyeye taşıyamamıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı’yla Batı’nın üstünlüğü ilk kez resmî olarak kabul edilmiş olunur.

Tanzimat, aynı zamanda toplumun da yeni zihniyete göre şekillendirilmesi olduğundan yazarlar yeni zihniyeti eserlerinde savunacak ve yeni bir edebiyat anlayışı ortaya koyarak eski

edebiyata karşı çıkacaklardır (Enginün,2014, s. 22). Bu çabalar doğrultusunda gelenek etrafında gelişen karşıt ve muhafazakâr fikirler bir anlamda ikircikli yapının kökenini oluştururmuştur. Plansız bir çalışma ürünü olması dolayısıyla yenileşme hareketi değil bir buhrana dönüşen Tanzimat, somut anlamda sanatsal açıdan arzulanan başarıyı sağlayamamış olsa da yenileşme bağlamında öncü adımların atıldığı bir dönem olarak çağdaş Türk toplumunun temellerinin atıldığı dönemdir.

1. Türk Edebiyatı'nda Yenileşme İhtiyacını Doğuran Koşullar

Avrupa'da yaşanan önemli gelişmelere Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalışı doğal olarak Osmanlı'yı Batı karşısında zayıflatmış ne Osmanlı'nın eski güçlü konumunu yitirerek gerilemesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti gerilemeye devam ederken Avrupa'da ise modernleşmenin etkisiyle pozitivizm, rasyonalizm, materyalizm gibi yeni fikir akımları ve düşünce sistemleri de ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımları ve düşünce sistemleri ileride gerçekleşecek olan Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi önemli hareketlerle birleşerek dünya tarihi açısından önemli dönüm noktaları olacaklardır. Özellikle Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan yeni siyasi akımlar devletlerin siyasal sistemlerinde büyük değişimlere neden olmuştur. Modern anlamda ilk kez Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikir akımlarından biri olan milliyetçilik düşüncesi çokuluslu yapıların yavaş yavaş parçalanmasına zemin hazırlamış ve bu durumdan doğal olarak Osmanlı Devleti de nasibini almıştır. Bağımsızlık mücadelesi başlatan milletlerin istediklerini elde etmeleriyle Osmanlı Devleti içerisinde de yeni fikir akımları gelişmeye başlamıştır. O döneme kadar Doğu ve İslam kültürlerini bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, Batı'da yaşanan gelişmeler karşısında değişmek zorunda kalmıştır. Ancak Osmanlı'daki bu değişimin amacı Batı gibi olmak değil, Batı'ya karşı ayakta kalabilmektir. Bu zorunluluk hâli Osmanlı'da geleneğe bağlılıkla yenileşme çelişkisini doğurmuştur. Bir yanda Osmanlı kimliğini oluşturan Doğulu ve Müslüman kimliği varken bir yandan Batı karşısında hayatta kalma çabasının doğurduğu zorunlu yenileşme düşüncesi vardır. Bu durum zaman içinde geleneğin sorgulanması ancak yeniliklere de kaynağından ötürü şüphe ile bakma çelişkisini doğurmuştur. Süreç içinde geleneğin yaşatılması ancak Batı'ya yönelerek onlar gibi olma veya Batı'nın ilim ve tekniğini alarak kültürünü almama gibi farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin ortaya çıkması toplumda görüş, fikir ve hatta inanç olarak bir ayrışmaya neden olur. Söz konusu gelişmelerin devamında Avrupa'ya gitmek zorunda kalan yazar ve gazeteciler aracılığıyla Avrupa'daki gelişmelerden nihayet Türk insanı da haberdar olmuştur. Bunun sonucunda Türk toplumunun farklı kesimlerinde sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. birçok alanla ilgili çözüm yollarının üretilmeye başlandığı görülür.

Sosyolojik açıdan toplumsal kontrol mekanizmalarından biri olan ve toplumu yönlendirme gücüne sahip olan edebiyatta da bahsi geçen gelişmeler neticesinde bir yenileşme hareketi başlamıştır. Nitekim Tanzimat aydınlarının birçoğuna göre uzun asırların ürünü olan Divan Edebiyatı, artık toplumun sorunlarına yanıt vermeyip, basmakalıp ifadeler ve süslü anlatımlar ile halkın dilini yansıtmamaktadır. Bu bağlamda gerçeklik ve rasyonellikten oldukça uzaktır. Öte yandan Tanzimat sonrası süreçte divan edebiyatı halkın dilini ve kültürünü yansıtmaması açısından da eleştirilmiştir. Bu bağlamda öncü aydınlar, toplumun sorunlarını yansıtan ve gerçek dünya ile ilişkili yeni bir edebiyat anlayışı üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu anlayış doğrultusunda divan edebiyatının aksine sorunları millî bir bakış açısıyla ele alan ve halka yönelen bir edebiyat anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylelikle Doğu ve Batı medeniyetlerine ait unsurların sentezlendiği bir zemin ortaya çıkar.

Şinasi bu zemini Asyan’ın akl-ı pirânesi ile Avrupa’nın bîkr-i fikrini izdivaç ettirmek olarak yorumlarken Namık Kemal Şark ve Garb’ın fikr-i kemâl ve bîkr-i hayâlî arasında yapılacak bir birliktelik olarak görür (Gürbilek, 2020, s. 79). Dolayısıyla Doğu temel alan Batılı bir inşa modelinin hedeflenmiş olduğu söylenebilir. Bu durum her ne kadar bir kimlik bunalımına sebep olsa da beraberinde yeni bir edebî anlayışı da beraberinde getirmiştir. Batı tesirinde gelişen ve Batı’daki gelişmelere kayıtsız kalmayan bu edebiyat anlayışıyla divan edebiyatı son bulmaya başlamış ve yeni bir edebiyat hareketi doğmuştur.

Osmanlı aydın kesiminin Batı’ya açılmasının, Batı’dan tesadüfi veya bilinçli olarak getirilen edebî yeniliklerin izlerini taşıdığı için bu dönem edebiyatı “Tanzimat Edebiyatı” adının yanı sıra “Avrupalı Türk Edebiyatı”, “Edebiyat-ı Cedide” (daha sonraları bu ad yalnız Servet-i Fünun Edebiyatı için kullanılacaktır), “Batı Tesirinde Türk Edebiyatı” gibi isimlerle de anılmıştır. Böylece bu yıllardan itibaren edebiyattaki bütün yenileşme hareketlerinin kaynağını Batı’ya bağlamak da tabii görülmüştür (Okay, 2015, s. 53).

Kaynağını Batı’dan alarak yenileşmeye başlayan Türk edebiyatı, bu değişimi doğal olarak bir anda gerçekleştirme konusunda oldukça zorlanmıştır. Bu zorlanmanın altında yatan en önemli sebeplerden biri de geçmişteki güçlü edebiyat geleneğidir. Nitekim Tanpınar’a göre (2016, s. 92); “birdenbire yepyeni bir edebiyat yapabilmek ancak eski ve kuvvetli bir edebiyat ananesinden mahrum olan milletler için kolaydır. Tıpkı Ruslar gibi...” Bu bağlamda yeni dönemin şair ve yazarları da gelenekten doğal olarak bir anda kopamamış, yeniyi savunurken eskiyi de bir anda silip atamama gibi çelişkiler yaşamışlardır. Yeniyi meydana getirmek isterken bile verilen örneklerde çoğu zaman divan edebiyatına has bazı unsur ve içeriklerin bulunduğu net bir biçimde görülmektedir. Tanzimat sanatçılarının divan edebiyatı geleneği içerisinde yetiştikleri ve yetiştikleri geleneği bir anda silip atamamaları ise oldukça anlaşılabilir bir durumdur.

Rönesans sonrasında edebiyatın -özellikle roman türünün- Avrupa’da topluma modernizmi aşlamak maksadıyla kullanıldığı görülmektedir. Tanzimat ile birlikte sanatçılar edebiyatı bu şekilde kullanmak isterler. Onlar edebiyatın bu gücünü yenileşmeyi topluma benimsetebilmek için kullanmaya çalışır. Bunu yaparken artık edebiyat divan edebiyatının aksine halka yönelecek, toplumsal sorunlar ve değerlere odaklanacak, felsefi ve politik fikirleri bünyesinde barındırarak halkı yönlendirebilen bir malzeme hâline gelecektir.

2. Seçkin Zümre Edebiyatından Sıyrılp Toplum Edebiyatı Olma Yolunda Öncü Aydınlar ve Fikirleri (Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa)

Yeni bir döneme giren Türk edebiyatında işlenen konular artık değişme başlamış, öncü şairler ile yazarların sayesinde eski edebiyatın topluma kayıtsız tavrından uzaklaşmaya başlanmıştır. Bu bakış açısı değişikliği ve Batı’da Rönesans’tan sonra ortaya çıkan rasyonalizm, pozitivizm ve materyalizm gibi anlayışların etkisiyle artık Türk edebiyatında da akıl ve gerçek dünyanın sorunları ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Bu değişimin yaşanmasında divan edebiyatı geleneğinden gelmiş olmalarına rağmen yeni bir düzen oluşturabilmek için mücadele eden Tanzimat sanatçılarının fikrî çabaları büyük öneme sahiptir. Bu değişimin öncülerinden olan Namık Kemal ve Şinasi’nin gelişim ve mücadelelerinde bir dönem Paris’te ve Londra’da yaşamış olmaları önemli bir etkidir. Batı’daki fikir akımlarını ve gelişmeleri yakından görme fırsatı bulan sanatçılar, yaşanan gelişmelere öncülük yapan aydınları da tanımış ve onların mücadelelerini yakından inceleme fırsatı bulmuşlardır. Bu isimler daha önce Avrupa’ya Fransız İhtilali’ni yakından takip etmesi için gönderilen bazı devlet adamları gibi İhtilal’in öncülerini

“zındık”, eserlerini ise “Fisk u fücür cümbüşü”¹ şeklinde nitelendirmek yerine onların fikirlerini öğrenme çabasına girmiş ve yenileşme hareketine öncülük etmişlerdir.

Akıl özellikle divan edebiyatında ön plana çıkarılan ve kullanılan bir konu değildir. Bu durum Tanzimat Dönemi’ne kadar sürerken Şinasi’yle birlikte akıl bir konu olarak ele alınmaya ve sorgulanmaya başlar. Şinasi özellikle *Münacat*’ta, geleneği ve inançları sorgulamaya başlayarak Türk edebiyatına yeni bir soluk getirmiştir.

Şinasi’nin şiire getirdiği en önemli kavramlardan biri akıldır. Şair, Fransız klasiklerinden ve yaşadığı dönem Fransa’sında yaygın olan pozitivist felsefeden hareketle akla ve akılcılığa önem vermiş, onu hayatı değerlendirme de birinci sıraya almış, bütün hayatı hatta Tanrıyı akıl yoluyla anlamak ve değerlendirmek isteyen bir anlayışa ulaşmıştır (Gariper, 2015, s. 49).

Bu doğrultuda Şinasi için aklın ve sorgulamanın kapılarını açan öncü bir sanatçı ve fikir adamı demek yanlış olmaz. Nitekim Şinasi ile birlikte edebiyat artık basmakalıp ifadelerden sıyrılarak soyut dünya ve mistik aşk anlayışından uzaklaşmıştır. Şinasi, Avrupalı fikirler doğrultusunda aklın yolundan gitmek isteyen, sorgulayan ve araştıran bir anlayış ile hareket etmektedir.

Şinasi, akli ele alırken onu sorgulamakla birlikte cevabını da arar. Bu noktada akli ile Allah’ın varlığını sorgularken kâinatın ve kusursuz bir düzen gördüğü bu âlemin eşsiz nizamını da cevap olarak vermek ister. Bu bağlamda kâinatı akli ile bütünleştirerek, Allah’ın varlığına bir kanıt sunmaya çalışır. Kısmen Batı tesirinde rasyonalist temelli bir düşünce ile ilerlemek istese de salt Batı felsefelerinin etkisine girmekten de kaçınır. Nesirden çok nazıma önem veren Şinasi, hayatı eskiden olduğu gibi dogmalardan hareketle değil akli ile anlamlandırmaya çalışan bir insan tipi ortaya koyar. Tanpınar (2017, s. 197) Şinasi’yi; beş asırlık zengin ve her açıdan yerleşmiş köklü bir gelenekle karşı karşıya olmasına rağmen bu eski ağacı ve arkasındaki değerler dünyasını sarsan adam olarak değerlendirir. Bu açıdan Şinasi’nin, yenileşme yolunda eskiyi sarsarak ilk adımı atan sanatçı kimliğine sahip olduğu söylenebilir. Onun eski edebiyata karşı vurmuş olduğu bu önemli darbe, bir anlamda edebiyatın yeni döneminin kapılarını açan anahtarlardan da biridir.

Osmanlı’da sekülerleşme hareketleri eğitim, adliye, sosyal yaşam, ahlak, sanat vb. gibi Türk toplum hayatının her alanında görülür. Bürokratlar tarafından desteklenen laik ve görece modern yeni kurumlar ile geleneksel değer sistemine sıkı sıkıya bağlı kitleler tarafından desteklenen İslami kurumlar arasındaki ikilik ve çekişme bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Çekişme Tanzimat Dönemi’nde Yeni Osmanlılar önderliğindeki hararetli tartışmalarda, özellikle 1860’larda Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın gazete makalelerinde yer bulmuştur (İnalcık, 2019, s. 322, 323). Bu bağlamda yeni edebiyatın oluşumundaki öncü diğer iki sanatçı Ziya Paşa ve Namık Kemal’dir. Namık Kemal, Şinasi’den farklı olarak aklın yanı sıra hak, hukuk, hürriyet, kimlik, vatan gibi kavramları kullanır. Bu kavramlar edebiyatta ilk defa onun eserlerinde ön plana çıkar.

Tanzimat Dönemi edebiyatının yazarları arasında medeniyet kavramına en çok ağırlık veren isim Namık Kemaldir. “Hukuk”, “Nüfus”, “Terakki” gibi makalelerinde Batı dünyasında gördükleri ile Türkiye’dekilerin muhasebesini yapar. “Avrupa’nın asar-ı medeniyette gösterdiği süratle neyle yetişilir?” sorusunun

¹ 18. yüzyıl sonlarında devrin reisülküttâbı Atf Efendi, III. Selim’e arz ettiği Müvazene-i Politike adlı layihasında Fransız İhtilali hakkındaki görüşlerini ifade eden Rousseau ve Voltaire’i “zındık”; eserlerini ise “fisk u fücür cümbüşü” olarak nitelemektedir (Kefeli, 2018, s. 60).

cevabını arar. Bununla beraber Namık Kemal, Şinasi gibi Batı’dan bir “medeniyet resulü” bekleyen insan değildir. “Medeniyet” adlı makalesinde Batı’nın bize ters gelen taraflarını da tenkit etmekten geri kalmaz (Okay, 2015, s. 21).

Namık Kemal, bir yeniliğin öncüsü olduğu kadar Batı tesirinde yaşanan bu değişimin toplumda yaratabileceği büyük bir kimlik bunalımı sorununun da önüne geçmeye çalışan bir aydındır. Fransa’da yaşamak zorunda kaldığı dönemde Batı’daki fikirleri ve gelişmeleri öğrenen Namık Kemal, bu fikirlerin ışığında gelişmeye ve yenileşmeye her daim açık olduğu kadar Osmanlı kimliğini de asla bir kenara bırakmaz. Ona göre asıl yapılması gereken Batı gibi olmak değil, Batı’dan alınacak olanların kendi kimliğimiz üzerine oturtulmasıdır. Namık Kemal, kurtuluşu hürriyette görür. Bu doğrultuda hak, adalet, özgürlük gibi birtakım temel kavram ve değerlere ve bu değerler uğruna can verebilecek insan yetiştirebilmeye büyük önem verir. Onun görmek istediği, devamlı hürriyet aşkıyla kurtuluş çaresi arayan ve acizlikten uzak, kahraman formunda bir insandır. Vatan şairi olarak değerlendirilen Namık Kemal, felsefi düşünceden çok sosyolojik ve politik meselelere odaklanarak o dönem için yeni olan vatan, hürriyet, hukuk... gibi fikirleri halka anlatmaya çalışır.

Namık Kemal ve Şinasi ile beraber ilk yenileşme döneminin diğer bir öncü kalemi de Ziya Paşa’dır. Ziya Paşa’nın dikkat çeken özelliklerinden biri devrindeki diğer sanatçılara göre biraz daha karamsar bir ruh hâli içerisinde olması ve aklın yolundan gitme hususunda kendi içinde oldukça önemli çelişkiler yaşamasıdır. Bu durum Ziya Paşa’nın yenileşmeyi zorunlu bulmasına rağmen geleneğe de bağlı bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Aynı nesilden olmakla beraber geleneğe daha bağlı olan Ziya Paşa, çağının bilgilerine açık olmakla beraber Şinasi gibi akla teslim olmak istemez. Felsefi akidelerini beyan ettiği Terki-i Bend’inde ve özellikle de Terci-i Bend’inde bütün kâinatı, milletleri, insanları, olayları sergilerken, kâmil insana düşen görevin, bunları şaşkınlıkla seyretmekten başka bir şey olmadığını ve bu arada aklın aczini sık sık vurgular (Okay, 2015, s. 25).

Gelenekçi bir görüntü sergilemesine rağmen -aciz de görse- aklı vurgulaması edebî açıdan yeni bir tutumdur. Nitekim onun bu üslubu felsefi bir bakış açısına dönüşür. Bu bağlamda Ziya Paşa gelenekçi olmasına rağmen çağdaşlarından bu yönüyle ayrılarak, yenileşmenin öncülerinden biri hâline gelir. Ziya Paşa, aynı zamanda yeni oluşan edebiyatın derin meselelerine de yönelir. Doğu ve Batı arasındaki çatışmayı değerlendirirken Doğulu bir anlayışın temsilcisi olsa da Batı’nın üstünlüğünü belirtmekten çekinmez.

Doğu-Batı tezdadını iyi veren; “Diyar-ı küfrü gezdim beldeler keşaneler gördüm / Dolaştım mülk-i islâmı bütün viraneler gördüm.” beytiyle başlayan gazel, aslında Batı’yla karşılaşan Türk aydınının bu yeni dünya karşısındaki açmazlarını dile getirir. Medeniyet fikri etrafında gelişen gazel, Doğu’nun yıkılmışlığı, köhnemişliği karşısında Batı’nın ihtişamını sergilemesi bakımından yaşanan ezilmişlik psikolojisini ve yönelinmesi gereken yeni dünyayı sezdirir (Gariper, 2015, s. 54).

Bu gazel ele aldığı konu bakımından yeni bir anlayışa sahip olup karamsar bir ruh hâlinin ve yaşanan önemli çelişkilerin de göstergesi niteliğindedir. Dönemin sanatçı ve aydınlarının yaşadıkları fikir ayrılıkları ve çelişkiler yaşanan yenileşmenin bir buhrana dönüşmesine neden olur.

Ziya Paşa’nın edebiyata getirdiği en önemli yenilik felsefi konulara ağırlık vermesidir. Her ne kadar eskiye bağlı kalarak dinî-felsefi bir bağlamda aklı ve kâinatı ele alsada bu daha önce pek fazla işlenmemiş bir konu olması sebebiyle önemli bir yeniliktir. Kâinata baktığında

Şinasi gibi düzeni değil düzensizliği gören, aklın acizliğini felsefi biçimde ve melankolik tarzda ifade eden sanatçı âdetâ Türk şiirinde yeni bir dinî-felsefî tarzı sistematize eden bir öncü konumundadır.

3. Yeni Edebiyat Oluşumu Çerçevesinde Türk Aydınlarının Etki Alanı

Türk toplumu bu dönemde rasyonalist, pozitivist ve materyalist birtakım yeni fikirlerle tanışırken geleneği koruma çerçevesinde de fikirler geliştirilmiştir. Özellikle Hoca Tahsin ve Beşir Fuad gibi isimler bu noktada fazlasıyla ön plana çıkmaktadır.

1856'da hem dil eğitimi ve Darülfünun'da temel bilimler ve doğa bilimleri okutacak hoca olarak hazırlanmak hem de orada Türkçe öğretmek üzere devlet tarafından Paris'e gönderilen Hoca Tahsin, Paris'te kimya ve astronomi gibi bilimlerle ilgilenmiştir. "Paris'e git hey efendi akl u fikrin var ise / Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e" beyti bilim konusunda fikrî hayatına yeni ve modern bir yön çizmesiyle ilgilidir. İstanbul'a dönüşünün ardından tayin edildiği Darülfünun müdürlüğünde konferanslar vermiştir (Büyükkarcı Yılmaz, 2020). Hoca Tahsin Rasyonalist anlamda fikirler geliştirmeye çalışırken, Beşir Fuat bildiği dört yabancı dille Avrupa'da yazılan kitapları aslından okuyarak öğrendiği pozitivist ve kısmen materyalist fikirleri ışığında hareket etmeye çalışır.

Beşir Fuad'ın o dönem Türkiye'si için oldukça yeni olan görüş ve fikirleri kadar, Batı bilim ve düşünce dünyasının önemli isimlerini Türkiye'de ilk ilk kez tanıtmış olması da önemlidir. Osmanlı aydını 19. yüzyılda Batı dünyasındaki en etkili ve yaygın iki felsefî ve edebî akım olan pozitivism ve natüralizm ile ilk kez Beşir Fuad'ın yazıları ile tanışmıştır (Okay, 2012, s. 187). Bu örnekler artık Batı kaynaklı fikirlere karşı olan yabancılığın atlatıldığını göstermektedir. Bu doğrultuda dönemin birtakım aydınları ve entelektüelleri tarafından maddenin ve aklın ön plana çıkarılarak maneviyat ve ruhun geri plana itilmesi durumu ortaya çıkmaya başlar. Bu durum bir yandan yenileşme ve ilerlemeyi sağladığı kadar toplumun Batılılaşma adı altından birtakım değerlerinden vazgeçerek yozlaşmasına da sebep olacaktır. Nitekim modernizm açısından bakıldığında Türk toplumunda ve Avrupa toplumlarının modernleşmenin tarihî seyrinin oldukça farklı olduğu görülecektir. Bu anlamda yenileşme ve modernleşme için Avrupa ulusları ile aynı yolu izlemenin Türk toplumunu başarıya götürebilmesi çok mümkün değildir. Unutulmaması gereken en büyük husus Türk milletinin asırlardır süregelen güçlü bir tarihi ile güçlü bir geleneğinin olduğudur. Bu bağlamda o dönemde tarihi mirası ve geleneği yok saymaya çalışmak toplumu yenileşmeye değil bir anlamda yok olmaya da sürükleyebilecektir. Nitekim tarih millî benliğinden uzaklaşıp kimlik bunalımı yaşayarak yok olan milletlerin örnekleriyle doludur. Gelenekle yenilik arasında sıkışan Türk aydını ve toplumu arasında bu durumdan kaynaklanan ciddi çelişki ve tartışmalar yaşanmıştır.

Devletin Tanzimat Dönemi'nde modernleşmeden ne anladığını geniş toplum kesimlerine açıklamada ve modernleşmenin halk tarafından benimsenmesinde en büyük görev Türk aydınına düşmüştür. Bu aydın grubu içerisinde en önemli yeri ise daha çok eğitim ile edebiyat çevreleri işgal etmektedir. Türk milletinin tarih içinde yaşamış olduğu en ciddi krizlerden birine sebep olan büyük değişimlerin o dönemdeki etkilerinin izinin sürülmesi açısından Türk edebiyatı önemli bir kaynak durumundadır (Şan, 2012, s. 244). Zira dönemin aydın zümresini de oluşturan edebiyatçılar modernist fikirleri ve uygulamaları topluma açıklama ve benimsetmede önemli ölçüde edebiyattan faydalanır.

4. Sonuç

Orta Çağ sonrası Batı’da yaşanan gelişmeler Avrupa’nın güçlenmesini sağlarken o döneme kadar süper güç konumunda bulunan Osmanlı Devleti’nin gerilemesine yol açar. Osmanlı Devleti bu gelişmelere başlangıçta kayıtsız kalmıştır. Sonraki süreçte ise ters giden bir şeylerin olduğu görülmüş Batı’daki gelişmeleri takip etmeleri için Avrupa’ya devlet adamları göndermiştir ancak bunlar da yaşanan gelişmelerin altında yatan temel fikirlerle ilgilenmez ve bunları anlamaya çalışmaz. Bu durum Tanzimat sanatçılarının Avrupa’ya gitmek zorunda kalmalarına kadar devam eder. Bu sanatçıların Avrupa’da bulunmasından sonra ise durum değişir. Çünkü onlar Avrupa’da yaşan büyük değişim ve gelişimi birkaç cümle ile ifade edip geçmek bunları anlamaya topluma anlatmaya çalışırlar.

Sanatçılar faydasız, gerçek dışı, rasyonaliteden ve toplumsal sorunlardan uzak olarak nitelendirdikleri eski edebiyata karşı yeni bir edebiyat anlayışı getirmek ister. Bu bağlamda ele alınan konular toplumun gerçekleriyle uyumludur. Yeni edebiyat anlayışı aslında sanatçıların modernleşmenin Türk toplumunda yarattığı kriz ile mücadele yoludur. Bu durumu anlayabilmek için Türk modernizminin kendine has yapısını ve özelliklerini anlamak gerekir.

Yenileşme hareketlerinin başlangıçtaki jakoben karakteri değişimin önce geniş halk kitlelerinde karşılık bulamamasına bir müddet sonra ise toplumda bir kimlik bunalımına sebep olur. Sahip oluna tarihî miras ve köklü geleneksel yapı devletin yenileşme konusundaki jakoben tavrıyla birleşince yapılan yenilikler bir anda benimsenmez ve toplumun modernleşmeyi anlamamasına (ya da yanlış anlamasına) neden olur. Türk modernleşmesi Batı’yı referans almasına rağmen Batı modernizminden farklı bir zemine sahip olduğundan birtakım çelişkiler ve çatışmalar doğurur. Dönem aydın ve sanatçıları bir yandan yenileşmeyi anlamaya çalışırken bir yandan yenileşmenin toplumda yarattığı çelişki ve çatışmaları ortadan kaldırmaya çalışır. Özellikle Namık Kemal o dönem için yeni olan hak, hürriyet, hukuk gibi kavramları ön plana çıkararak idealist bir kimlik inşasını amaçlar. Bir diğer önemli isim olan Şinasi ise eski edebiyat anlayışından farklı bir biçimde akıl ile inanç unsurlarına kanıtlanabilir deliller bulunabileceğini ifade etmiştir. Onun bu çabaları eski edebiyat anlayışını sarsmaya başlayan ilk adımdır. Ziya Paşa ise gelenekçi bir kimliğe sahip olmasına rağmen eserlerinde felsefî konulara yönelmiş ve bir anlamda dinî-felsefî konuları ilk işleyen sanatçı olarak önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Bahsedilen sanatçıların ele aldıkları konular ve ortaya koydukları fikirler bir anlamda gelenekle yenilik arasında sıkışıp kalan, bocalayan bir halkın yaşadığı kimlik krizini yansıtır. Hoca Tahsin ve Beşir Fuad gibi aydın ve eleştirmenlerin de katkısıyla edebiyat tıpkı Avrupa’da olduğu sosyolojik açıdan verimli hâle gelmeye başlamıştır. Nitekim Avrupa’da modernizmin ve yeni oluşan burjuva yaşam tarzının topluma anlatılmasında edebiyatın sosyolojik gücünden faydalanılmıştır. Hatta birçok araştırmacıya göre roman türü bu vesile ile ortaya çıkmıştır. Yenileşme sürecinde Türk edebiyatında da Avrupa’dakine benzer çaba göze çarpar. Tanzimat Dönemi’nde özellikle roman türünde halkın sorunlarının sıkça ele alındığı ve yansıtmaya çalışıldığı görülür. Bununla beraber şiir alanında ilk dönem sanatçıları tarafından ortaya konan insan tipleri yine sosyolojik açıdan önemli bir yer tutar. Atılan bu adımlarda ise sanatçılar, aydın kimlikleri doğrultusunda aktif rol oynar.

Kaynaklar

- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2020). Tahsîn, Hoca Tahsin Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: 11.06.2025. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tahsin-hoca-tahsin-efendi>
- Enginün, İ. (2014). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gariper, C. (2015). Yenileşmenin başlangıcı ve öncüleri. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000* (Ed. R. Korkmaz), 43-84. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gürbilek, N. (2020). *Kör ayna, kayıp şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kefeli, E. (2018). Tanzimat dönemi Türk edebiyatında çeviri. *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı I*. (Ed. R. Korkmaz, G. Tunç). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Okay, O. (2012). *Beşir Fuad ilk Türk pozitivist ve naturalisti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2015). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şan, M. K. (2012). Türk modernleşmesine romandan bakmanın önemi üzerine. *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (Ed. Köksal Alver), 243-261. Ankara: Hece Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000) *Yaşadığım gibi*. (Haz. B. Emir). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2016), *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2017). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Extended Abstract

Turkish modernism emerges in the form of an innovation that is attempted to be realized on the level of certain values of the society with reference to the West and at the same time different from the West. In line with the new steps to be taken, it is very important to consider the ground on which Turkish modernism was formed. As a matter of fact, while Europe continued its development, the Ottoman Empire was not seen to be very interested in these developments due to its sense of invincibility. But this situation, indeed continues up to a certain point. With the periods of stagnation and decline of the Ottoman Empire, the perception of the invincibility of the Turks began to disappear for both the Western and Eastern worlds. The West continues to use this situation to its advantage and continues to develop and expand its areas of dominance.

For the Eastern world, on the other hand, it became a necessity to search for new remedies. It continues until the proclamation of the Tanzimat Edict in 1839. The Tanzimat Edict, the first official document of the acceptance of Western superiority, brought with it various efforts of innovation. Although Tanzimat, which turned into a crisis rather than an innovation movement due to its being the product of an unplanned work, did not achieve the desired artistic success in concrete terms, it is an important period in which the foundations of modern Turkish society were laid as a period in which pioneering steps were taken in the context of innovation. Although the ambivalent structure of Turkish modernism, which became evident with the Tanzimat, exists mostly in the focus of the ideas of distancing from and

adherence to tradition in the context of the East-West problematic, it is possible to say that the differences between the conditions that gave birth to Turkish modernism and European modernism are the main differences. At this point, the concept of modernism that emerged in Europe developed mostly under the influence of secularization and in a sense found a place against tradition. Turkish modernism, on the other hand, emerged within an adventure of innovation in order for the society to keep up with the developments in the West. As a result of the aforementioned developments in literature, which is one of the mechanisms of social control from a sociological point of view and has the power to direct society, an innovation movement was created.

As a matter of fact, according to many of the Tanzimat intellectuals, Divan Literature, which was a product of long centuries, no longer responded to the problems of society and did not reflect the language of the people with stereotyped expressions and ornate expressions. In this context, it remains quite far from reality and rationality. On the other hand, in the post-Tanzimat period, the idea that Divan Literature does not reflect the language and culture of the people is very important in the search for new literature.

The topics covered in Turkish Literature, which entered a new period with the new ideas and thoughts that developed, started to change and began to evolve from the abstract world to the ordinary things thanks to the pioneering poets and writers. With the influence of the intellectual movements that emerged in the West after the Renaissance, especially Rationalism, Positivism and materialism, reason came to the fore in our literature as well, and the transition from the abstract world to the concrete order began.

In these changes, the intellectual efforts of Şinasi, Namık Kemal and Ziya Paşa, who are called the first generation artists of the Tanzimat Period, who struggled to create a new order despite coming from the Divan Literature tradition, appear as pioneering developments. With the contribution of intellectuals and critics such as Hoca Tahsin and Beşir Fuad, the pioneering steps of literary movements became more visible. In this respect, the literature started to become sociologically productive. This study analyzes this situation through the artists and intellectuals of the period.

